

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

1. ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ — 15 ΙΟΥΝΙΟΥ

1949

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΩΣΤΑ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ

Ο ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

*In ogni cosa noi vogliamo imitare gli antichi.
Machiavelli, Discorsi. Opere vol III p. 5*

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Προτοῦ περατώσωμεν τὰ ἀφορῶντα τὸν «Πρίγκηπα», ἀνάγκη νὰ ἀσχοληθῶμεν μετ' ἕτερον σχετικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον προεκάλεσεν ἄλλος Ἰταλὸς σοφὸς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ L. Settembrini, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν σχετικὴν ἔρευναν τοῦ Τριανταφύλλη, ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν :

«Ὁ Ἡγεμὼν» τοῦ Μακιαβέλλη, τυπωθεὶς διὰ πρώτην φοράν τὸ 1530, συμπίπτει τελείως μετ' τὸ βιβλίον τοῦ Αὐγουστίνου Νίφο, τυπωθὲν εἰς τὴν Νεάπολιν τὸ 1523. Τὸ ἓνα φαίνεται ἀντιγραμμένον ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ ἐγὼ ἐπίστευα ὅτι καὶ οἱ δύο εἶχον ἀντιγράψει τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν ὁποῖον ἐσκόπευα νὰ μελετήσω διὰ νὰ βεβαιωθῶ. Τώρα σεῖς μοῦ ἀποδεικνύετε ὅτι καὶ ὁ Νίφο καὶ ὁ Μακιαβέλλη, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὁ εἷς τι περὶ τοῦ ἄλλου, ἀντέγραψαν ἀμφοτέρω τὸν Ἰσοκράτην».

Ὁ Villari ἀπεναντίας γράφει ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀπαντῶν εἰς τὸν Settembrini : (1) «Ὁ Αὐγουστίνος Νίφο ἀπὸ τὸ Sessa, φιλόσοφος μετριωτάτου πνεύματος, ἀλλὰ πολὺ ἐπαινεθεὶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐδίδαξε τὸ 1521 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζας. Οὗτος ἐδημοσίευσεν τὸ 1523 εἰς τὴν Νεάπολιν βιβλίον μετ' τίτλον : «De regnandi peritia», τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἦτο παρὰ κακὴ μίμησις καὶ συχνὰ καθ' αὐτὸ μετάφρασις λατινικὴ τοῦ «Πρίγκηπος».... Τὸ βιβλίον ἐπληρέθη πολὺ ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς Νεαπόλεως, ἀλλ' ἡ λογοκλοπία ἔμεινεν ἀπαρατήρητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας καὶ πρῶτος τὴν παρατήρησεν τὸ 1875 ὁ Nourisson τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου» (2).

Εἶναι ἀληθῶς ἀνεξήγητον πῶς ὁ σοφὸς ἱστορικὸς P. Villari περιέπεσεν εἰς τοιοῦτον σφάλμα. Διότι ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ζητήματος τὸ δίκαιον εὐρίσκεται μετ' τὸ μέρος τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας L. Settembrini, ὁ ὁποῖος ὀρθῶς καταγγέλλει τὸν Νίφο ὡς λογοκλόπον. Ὁ P. Villari ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Νίφο οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ μετάφρασις λατινικὴ τοῦ «Πρίγκηπος». Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Μακιαβέλλη ἐτυπώθη τὸ πρῶτον τὸ ἔτος 1532, ἐνῶ τὸ τοῦ Νίφο ἐξεδόθη εἰς Νεάπολιν τὸ 1523, ὅπως ἄλλως τε καὶ ὁ ἴδιος ὁ P. Villari παραδέχεται. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος ὅμως τούτου δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν, διότι ἐξέροχεται τοῦ θέματος τῆς παρούσης διατριβῆς.

1. P. Villari (ὡς ἄνω) Τόμ. Β' σελ. 406.

2. Nourisson : Machiavel. Paris 1875 σελ. 230—31. Ἄλλ' ὁ Villari παραλείπει, σκοπίμως ὑποθέτομεν, τὰ σημειώσῃ ὅτι ὅταν ὁ Nourisson ἔγραψε τὰς παρατηρήσεις του δὲν ἐγνώριζε τὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων σύλησιν ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη τῶσού ὕλικου, διότι δὲν εἶχεν ἀκόμη δημοσιευθῆ ἡ σχετικὴ μελέτη τοῦ Τριανταφύλλη, δημοσιευθεῖσα τὸ 1878· δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς Ἀθηναϊκὰς βιβλιοθήκας τὸ ἔργον τοῦ Νίφο, διὰ νὰ ἴδωμεν ποῦ καὶ ὅποια εἶναι αἱ ὁμοιότητες τούτου μετ' τὸν «Πρίγκηπα» τοῦ Μακιαβέλλη.

ΟΜΙΛΙΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ ΛΙΒΙΟΥ

Μετά την έρευναν του «Ήγεμόνος», έλθωμεν τώρα εἰς ἄλλο ἔργον τοῦ Μακιαβέλλη, σχετικόν μὲ τὸ ἄνωτέρω, εἰς τὰς περιφήμους του «Ὀμιλίας ἐπὶ τῆς πρώτης Δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου», πού εἶχεν ἀρχίσει ὅταν ἔγραφε τὸν «Πρίγκηπα», ἀλλὰ συνεπλήρωσε καὶ ἐπεξεργάσθη καὶ πολὺ ἀργότερα. Ἀμφότερα τὰ ἔργα διέπονται ἀπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, τείνουσιν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ἀλληλοσυμπληροῦνται. «Αἱ Ὀμιλῖαι αὐταί, λέγει ὁ Μακιαβέλλη, ἐγράφησαν διὰ τὸ ἄ οδεῖζον κυρίως τὴν ὠφέλειαν πού εἰς τὴν πολιτικὴν δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν». Διαιροῦνται εἰς τρία βιβλία. Τὸ πρῶτον ἀσχολεῖται μὲ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους συνιστῶνται τὰ κράτη καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὀργάνωσιν, τὸ δεύτερον μὲ τοὺς τρόπους τῆς μεγεθύνσεως καὶ τῶν κατακτήσεών των καὶ τὸ τρίτον μὲ γενικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ τρόπου αὐξήσεως, μετατροπῆς καὶ καταπτώσεώς των. Ἀφορμὴν εἰς τὰς Ὀμιλίας παρέχουν τμήματα τῶν πρώτων δέκα βιβλίων τῆς Ἱστορίας τῆς Ρώμης ὑπὸ Τίτου Λιβίου, τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσει καὶ ἐπεξηγεῖ.

Τὸ θαυμαζόμενον παρὰ τῶν κριτικῶν ἔργον τοῦτο τοῦ Μακιαβέλλη, ὡς περιλαμβάνον τὴν βάσιν τῆς νεωτέρας πολιτικῆς ἐπιστήμης, πολλὰ ὀφείλει εἰς τὴν σοφίαν ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων. Οὕτω τὸ δεύτερον τούτου κεφάλαιον τὸ τιτλοφοροῦμενον: «Πόσων εἰδῶν δημοκρατίαι ὑπάρχουν καὶ ποίου εἴδους ἦτο ἡ ρωμαϊκὴ δημοκρατία» οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ ἕκτον βιβλίον τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Πολυβίου. Μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ὀλοκλήρον τὸ πρωτότυπον τοῦ Πολυβίου καὶ τὴν μετάφρασιν τοῦ Μακιαβέλλη, παρέχομεν μικρὸν ἀπόσπασμα τούτου, παραπέμποντες τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὰ πρωτότυπα, διὰ νὰ πεισθοῦν ἀκόμη περισσότερον διὰ τὴν λογοκλοπίαν. Ὁ Πολύβιος λοιπὸν γράφει:

«Ἐπεὶ δ' ἐκ διαδοχῆς καὶ κατὰ γένος τὰς ἀρχὰς παραλαμβάνοντες ἔτοιμα μὲν εἶχον ἤδη τὰ πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, ἔτοιμα δὲ πλείω τῶν ἱκανῶν τὰ πρὸς τὴν τροφήν, τότε δὴ ταῖς ἐπιθυμίαις ἐπόμενοι διὰ τὴν περιουσίαν ἐξάλλους μὲν ἐσθῆτας ὑπέβαλον δεῖν ἔχειν τοὺς ἡγουμένους τῶν ὑποταττομένων, ἐξάλλους δὲ καὶ ποικίλας τὰς περὶ τὴν τροφήν ἀπολαύσεις καὶ παρασκευάς, ἀναντιρρήτους δὲ καὶ παρὰ τῶν μὴ προσηκόντων τὰς τῶν ἀφροδισίων χρείας καὶ συνουσίας. Ἐφ' οἷς μὲν φθόνου γενομένου καὶ προσκοπῆς, ἐφ' οἷς δὲ μίσους ἐκκαιομένου καὶ δυσμενικῆς ὀργῆς, ἐγένετο μὲν ἐκ τῆς βασιλείας τυραννίς, ἀρχὴ δὲ καταλύσεως ἐγεννᾶτο, καὶ σύστασις ἐπιβουλῆς τοῖς ἡγουμένοις. Ἦν οὐκ ἐκ τῶν χειρίστων ἀλλ' ἐκ τῶν γενναιοψυχωτάτων, ἐτι δὲ θαρραλεωτάτων ἀνδρῶν συνέβαινε γίνεσθαι, διὰ τὸ τοὺς τοιούτους ἥμισυ δύνασθαι φέρειν τὰς τῶν ἐφεστώτων ἕβρεις».

Ἴδου τώρα τὸ ἀντίστοιχον κείμενον ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Μακιαβέλλη:

«Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀργότερα ἤρχισαν νὰ γίνωνται οἱ ἡγεμόνες ἐκ διαδοχῆς καὶ ὄχι κατ' ἐκλογὴν, ἀμέσως ἤρχισαν οἱ κληρονόμοι νὰ ἐκφυλίζωνται ἀπὸ τοὺς προγόνους των. Καὶ ἀφήνοντες τὰ ἐνάρετα ἔργα, ἐσυλλογίζοντο ὅτι οἱ ἡγεμόνες δὲν εἶχον νὰ κάμουν ἄλλο παρὰ νὰ ὑπερβοῦν τοὺς ἄλλους κατὰ τὴν πολυτέλειαν καὶ ἀκολασίαν καὶ κάθε ἄλλην ἐγκληματικὴν ιδιότητα. Εἰς τρόπον ὥστε, ἐπειδὴ ἤρχιζεν ὁ ἡγεμὼν νὰ γίνεται μισητός, καὶ λόγῳ τοῦ μίσους τούτου νὰ φοβῆται, γρήγορα μετέπιπτεν ἀπὸ τὸν φόβον εἰς τὰς ἐπιθέσεις καὶ ἔτσι ἐγεννᾶτο ταχέως μία τυραννίς. Ἐκ τούτου προεκλήθησαν κατόπιν αἱ ἀρχαὶ τῶν κατὰστροφῶν καὶ τῶν συνομοσιῶν κατὰ τῶν ἡγεμόνων, μὴ γενόμεναι ἀπὸ τοὺς δειλοὺς ἢ ἀδυνάτους, ἀλλ' ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν γενναιότητα καὶ τὸ ψυχικὸν μεγαλεῖον, πλοῦτον καὶ εὐγένειαν προηγούνται τῶν ἄλλων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνεχθοῦν τὴν μὴ ἐντιμον ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου...».

Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ Μακιαβέλλη παραλαμβάνων ἀπὸ τὸν Πολύβιον ὀλοκλήρους σελίδας. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἕκτον βιβλίον τοῦ Πολυβίου, ἀνευρεθὲν ἀργότερα, ἐδημοσιεύθη τὸ 1557, δηλαδή τριακοντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μακιαβέλλη. Ἐπομένως οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἐπῆρε ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον. Τὸ δὲ γραφὲν ἐν προκειμένῳ ἀπὸ τὸν Villari (1) ὅτι «πλείστα ἦσαν αἱ μεταφράσεις αἱ γενόμεναι καὶ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἀνέκδοτοι

1. P. Villari (ὡς ἄνω) Τόμ. Β' σελ. 548.

ἢ καὶ ἄγνωστοι, καὶ ἐπομένως διόλου ἀπίθανον ὁ Μακιαβέλλη νὰ ἐχρησιμοποίησε τοιαύτας μεταφράσεις» εἶναι σόφισμα ἀνάξιον δι' ἓνα σοφὸν ὡς αὐτός, ὅπως παραδέχεται καὶ ὁ Saint Hilaire.

Τὴν λεηλασίαν τοῦ Μακιαβέλλη ἀπὸ τὸν Πολύβιον εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῶν «Ὀμιλιῶν» ἄλλως τε εἶχε παρατηρήσει καὶ ὁ περίφημος Γερμανὸς σοφὸς Φαβρίκιος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1718 (1). Καὶ ὁ Villari ὁμολογεῖ ὅτι ὀλόκληρον τὸ κεφάλαιον τοῦ Πολυβίου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν ἀνωτέρω μικρὸν ἀπόσπασμα, «πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐν ἀπὸ τὰ κομμάτια τῆς ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα ὁ Μακιαβέλλη ἐχρησιμοποίησε διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα». Καὶ ἄλλαχού παραδέχεται ὅτι «οὐδεὶς ποτὲ ἔθεσεν ἐν ἀμφιβολίᾳ ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐδιάβασε, ἐμελέτησε καὶ κάποτε ἀκόμη, εἰς δευτερεύοντα ζητήματα, ἠκολούθησε τὸν Ἀριστοτέλην (2) θέλων οὕτω νὰ μειώσῃ τὴν σύλησιν καὶ περιορίσῃ αὐτὴν εἰς «δευτερεύοντα ζητήματα». Ἄλλ' ἤδη ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπεξετάθημεν ἀνωτέρω, παρέχοντες ἀποδείξεις τῆς μεροληπτικότητος μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Villari διαχειρίζεται τὸ ζήτημα εἰς τὴν συζήτησίν του μὲ τὸν Τριανταφύλλην.

Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥΤΣΙΟ ΚΑΣΤΡΑΚΑΝΙ

Καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Μακιαβέλλη ἔχει καταφανῆ τὴν σφραγίδα τῆς λογοκλοπίας ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα. Πολὺ πρὸ τοῦ Τριανταφύλλη ὁ διάσημος Ἰταλὸς ποιητὴς καὶ σοφὸς ἑλληνιστὴς Λεοπάρδι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, πρῶτος ἀπεκάλυψεν ὅτι τὰ ἀποφθέγματα, τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μακιαβέλλη, ἐλήφθησαν ὄχι ἀπὸ τὸν Πλούταρχον, ὅπως ἀρχικῶς ἐνομίσθη, ἀλλ' ἀπὸ τὸν Διογένη Λαέρτιον (3).

Τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Μακιαβέλλη δὲν εἶναι πιστὴ ἱστορικὴ ἀφήγησις, ὅπως δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως Λούκκας, τῆς ὁποίας κυβερνήτης ὑπῆρξεν ὁ Καστρούτσιο Καστρακάνι, οὔτε καὶ μία *vie romanesque*, κατὰ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως. Διότι ὁ Μακιαβέλλη ἐπῆρε τὸ ὄνομα τοῦ τυράννου τούτου τῆς Λούκκας, τοῦ ἀποθανόντος τὸ 1328, καὶ τοῦ ἀπέδωσε πράξεις ἀσχέτους μὲ τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν του, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ καταδείξῃ πραγματοποιουμένας εἰς ἓν γνωστὸν πρόσωπον τὰς ἰδικὰς του πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀρχὰς. Τὰ γεγνότα λοιπὸν τὰ ὁποῖα ἀφηγεῖται εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον φανταστικά καὶ καταστρωμένα κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ δώσῃ δι' αὐτῶν ἓν πραγματικὸν πρότυπον τοῦ ἰδανικοῦ «Πρίγκηπος» του.

Δὲν σκοπεύομεν νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, τὸ ὁποῖον προεκάλεσε μεγάλας συζητήσεις, διότι σκοπὸς μας εἶναι μόνον ν' ἀποδείξωμεν τὴν ἑλληνικὴν του πηγὴν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Τριανταφύλλη (4), γράφοντος ὅτι «ὁ Μακιαβέλλη εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Καστρούτσιο διηγεῖται τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἀγαθοκλέους. Ὁ Ἀγαθοκλῆς καὶ ὄχι ὁ Κύρος τοῦ Ξενοφῶντος (5) ἠδύνατο ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον εἶχε σχηματίσει ὁ Μακιαβέλλη περὶ τελείου ἡγεμόνος. Παραβάλλοντες τὰ γεγονότα τοῦ Καστρούτσιο μὲ ὅσα ὁ Διόδωρος γράφει περὶ Ἀγαθοκλέους, εὐρίσκομεν ὅτι οἱ βίοι ἀμφοτέρων ὁμοιάζουν εἰς τὰ χαρακτηριστικώτερα αὐτῶν σημεία».

Πράγματι ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν Ἀγαθοκλῆς καὶ ὁ Καστρακάνι ἦσαν

1. Ὁ Fabricius εἰς «Bibliotheca Graeca» (1718) Τόμ. Β' σελ. 757 σημ. β' γράφει : «Hanc Polybii elegantissimam dissertationem expressisse videri potest Machiavellus Liber I dissert. in Decadem primam Livii Cap. 2».

2. P. Villari (ὡς ἄνω) Τόμ. Β' 554.

3. Leopardi, Pensieri, VII, 310.

4. Sulla vita di Castracani (εἰς Archivio Veneto, ἔτος πέμπτον (1875) σελ. 177-199).

5. Ἡ μυθώδης ἀφήγησις τῆς εὐρέσεως τοῦ Καστρακάνι ἐνθυμίζει τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἡροδότου (Κλειώ, 108 κ. ἑ.) περὶ τοῦ Κύρου.

δύο βρέφη τὰ ὁποῖα ἐρρίφθησαν ἐκθετα ἅμα τῇ γεννήσει των.—Ὁ Ἀγαθοκλῆς περιουνελέγη ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδην καὶ τὴν ἀδελφήν του, καὶ ὁ Καστρακάνι ἐπίσης ἀπὸ τὸν μεσσὲρ Ἀντώνιον καὶ τὴν ἀδελφήν του.—Ὅπως ὁ Ἀγαθοκλῆς ἔτσι καὶ ὁ Καστρακάνι αὐξάνει ὠραῖος καὶ ρωμαλέος, καὶ διακρίνεται μεταξὺ τῶν ὀμηλικῶν του διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὸ πνεῦμα. Ὁ Ἀγαθοκλῆς ἔφηβος ὄν παραμελεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀγγειοπλάστου, ἀσχολούμενος εἰς τὰ στρατιωτικά. Ὁμοίως καὶ ὁ Καστρακάνι.—Ὁ Ἀγαθοκλῆς εὕρισκει ἓνα ἰσχυρὸν προστάτην, τὸν Συρακούσιον Δάμαντα, ὁ ὁποῖος τοῦ παρέσχε ὅλα τὰ μέσα. Καὶ ὁ Καστρακάνι εὔρε τὰ αὐτὰ εἰς τὸν φανταστικὸν Φραγκίσκον Γουϊνίζι, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπῆρε μαζί του.

Ὁ Δάμας γενόμενος στρατηγὸς διορίζει τὸν Ἀγαθοκλέα χιλίαρχον καὶ ὁ Γουϊνίζι, διορισθεὶς στρατηγός, ἀναθέτει εἰς τὸν Καστρακάνι τὴν διοίκησιν σώματος στρατοῦ.—Ὁ Ἀγαθοκλῆς καὶ ὁ Καστρακάνι δεικνύουν ἐξαιρετικὴν γενναϊότητα.—Ἐπαυελθὼν ἀπὸ τὸν πόλεμον ὁ Δάμας ἀποθνήσκει. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Γουϊνίζι.—Ὁ Ἀγαθοκλῆς νυμφεύεται τὴν χήραν τοῦ Δάμαντος καὶ γίνεται εἰς τῶν ἰσχυροτέρων καὶ πλουσιωτέρων ἀνδρῶν τῶν Συρακουσῶν. Καὶ ὁ Καστρακάνι γίνεται κηδεμὼν τοῦ ἀνηλικῶν υἱοῦ τοῦ Γουϊνίζι καὶ ἐξακολουθεῖ διαχειριζόμενος τὴν κυβέρνησιν, πλούσιος καὶ ἰσχυρός.—Ὁ Ἀγαθοκλῆς συναντᾷ ἓνα ἀντίπαλον, τὸν Σώστρατον. Παρόμοιον εὕρισκει καὶ ὁ Καστρακάνι, τὸν Γεώργιον Ὀπίτην.—Κατὰ τοῦ Ἀγαθοκλέους, καθὼς καὶ κατὰ τοῦ Καστρακάνι, ἀποδίδεται ἡ κατηγορία τυραννικῶν τάσεων.—Ὁ Ἀγαθοκλῆς κινδυνεύει νὰ δολοφονηθῇ ἀπὸ τὸν Ἀκεστορίδην, ἀρχοντα τῶν Συρακουσῶν, καὶ ὁ Καστρακάνι ἀπὸ τὸν κύριον τῆς Λούκκας Οὐγκουτσιόνε.—Ὁ Ἀγαθοκλῆς ἀνακηρύσσεται ἀπὸ τὸν λαὸν στρατηγὸς τῶν Συρακουσῶν, καὶ ὁ Καστρακάνι ἐπίσης στρατηγὸς τῆς Λούκκας.—Μόλις ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὁ Ἀγαθοκλῆς, ἐξοντώνει διὰ φόνον τοὺς ἐχθρούς του καὶ γίνεται τύραννος τῶν Συρακουσῶν. Καὶ ὁ Καστρακάνι ἀρπάζει τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν Λούκκαν καὶ μὲ τὴν ἰδίαν θηριωδίαν θανατώνει τοὺς ἀντιπάλους του.

Αὕτῃ ἐν συντομίᾳ εἶναι ἡ βιογραφία τοῦ Ἀγαθοκλέους καὶ τοῦ φανταστικοῦ ἥρωος τοῦ Μακιαβέλλη. Καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Τριανταφύλλη ἐπεκράτει γενικῶς ἡ γνώμη ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐδημιούργησε μὲ πρότυπον τὴν «Κύρου Παιδείαν» τοῦ Ξενοφῶντος, ἓνα φανταστικὸν ἥρωα, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκόλλησε τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ τυράννου τῆς Λούκκας, τοῦ ὁποῖου ἡ πραγματικὴ ζωὴ καὶ δράσις ἦτο τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη. Ὁ Τριανταφύλλης ὅμως τὸ 1875, μὲ τὴν μελέτην του αὐτῆν, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἔντυσε τὸν Καστρακάνι του μὲ τὰ φορέματα τοῦ Ἀγαθοκλέους, ἀποδώσας εἰς ἐκεῖνον τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν, τὰς ὁποίας ἐπῆρε ἀπὸ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελόν, διηγούμενον εἰς τὴν Ἱστορίαν του (βιβλία 19 καὶ 20) τὴν ζωὴν τοῦ Ἀγαθοκλέους.

Καὶ ὄχι μόνον εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς συμπίπτουν αἱ βιογραφίαι αὐταί, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας. Λυποῦμαι διότι ἡ τυραννία τοῦ χώρου δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ παραθέσω ἐν ἀντιπαραβολῇ κείμενα ἀμφοτέρων, διὰ νὰ φανῇ ὅτι πρόκειται περὶ μεταφράσεως ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν ἰταλικὴν.

* *

Καὶ δὲν εἶναι μόνον ὁ Διόδωρος ὁ συμβαλὼν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μακιαβέλλη. Διότι καὶ ὁ Διογένης Λαέρτιος παρέσχε σεβαστὸν ὑλικόν, ἀπὸ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἀριστίππου. Ὁ Μακιαβέλλη ἀποδίδει εἰς τὸν Καστρακάνι πλεῖστα ἀποφθέγματα, τὰ ὁποῖα ἐληλάτησεν ὄχι ἀπὸ τὸν Πλούταρχον, ὡς ἐπιστεύετο μέχρι τινός, ἀλλ' ἀπὸ τὸν Διογένη Λαέρτιον, ἕλληνα συγγραφέα τοῦ γ' αἰῶνος μ. Χ., γράψαντα «Βίους φιλοσόφων». Τὸ καλύτερον μέσον ἀποδείξεως τῆς λεηλασίας εἶναι νὰ παραθέσωμεν τὰ πρωτότυπα τοῦ Διογένους καὶ ἀπέναντί των τὰ συληθέντα ἀπὸ τὸν Μακιαβέλλη:

ΔΙΟΓΕΝΗΣ

1

Διονυσίου προσπύσαντος αὐτῷ ἠγέσχετο. Μειψαμένου δέ τινος: «Εἶτα οἱ μὲν ἀλιεῖς» εἶπεν «ὑπομένουσαι ραίνεσθαι τῇ θαλάττῃ ἵνα κωβίων θηράσωσιν, ἐγὼ δὲ μὴ ἀνάσχωμαι κράματι ρανθῆναι ἵνα βλέννον λάβω;»

2

Ὀνειδιζόμενος ποτ' ἐπὶ τῷ πολυτελῶς ζῆν: «Εἰ τοῦτ'» ἔφη, φαῦλόν ἐσσι, οὐκ ἂν ἐν ταῖς τῶν θεῶν εορταῖς ἐγίνετο».

3

Εἰσὼν ποτὲ εἰς ἑταίρας οἰκίαν, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μειρακίων τινὸς ἐρυθριάσαντος: «Οὐ τὸ εἰσελθεῖν» ἔφη, «χαλεπὸν, ἀλλὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἐξελθεῖν».

4

Αἰνιγμὰ τινος αὐτῷ προτείναντος καὶ εἰπόντος: «Λῦσον»: «Τί, ὦ μάταιε» ἔφη, «λύσαι θέλεις, ὃ καὶ δεδεμένον ἡμῖν πράγματα παρέχει;»

5

Εἰπόντος τινὸς ὡς αἰεὶ τοὺς φιλοσόφους βλέπει παρὰ ταῖς τῶν πλουσίων θύραις: «Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἰατροί», φησί, «ταῖς τῶν νοσούντων. Ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις ἔλοιτ' ἂν νοσεῖν ἢ ἰατρεύειν».

6

Εἰς Κόρινθον αὐτῷ πλέοντί ποτε καὶ χειμαζομένῳ, συνέβη ταραχθῆναι. Πρὸς οὖν τὸν εἰπόντα: «Ἡμεῖς μὲν οἱ ἰδιῶται οὐ δεδοικαμεν, ὑμεῖς δὲ οἱ φιλόσοφοι δειλιᾶτε»; «Οὐ γὰρ περὶ ὁμοίας», ἔφη, «ψυχῆς ἀγωνιῶμεν ἕκαστοι».

7

Ἐρωτηθεὶς παρὰ τινος τί αὐτοῦ ὁ υἱὸς ἀμείνων ἐσται παιδευθεὶς: «Καὶ εἰ μηδὲν ἄλλο» εἶπεν, «ἐν γοῦν τῷ θεάτρῳ οὐ καθεδεῖται λίθος ἐπὶ λίθῳ».

8

Ἐχρῆτο καὶ Λαΐδι τῇ ἑταίρῳ. Πρὸς οὖν τοὺς μεμφομένους ἔφη: «Ἐχῶ Λαΐδα, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι. Ἐπεὶ τὸ κρατεῖν καὶ μὴ ἠττιᾶσθαι ἡδονῶν ἄριστον, οὐ τὸ μὴ χρῆσθαι».

9

Σίμου ποτὲ τοῦ Διονυσίου ταμίου πολυτελεῖς οἶκους αὐτῷ καὶ λιθοστρώτους δεικνύοντος—ἦν δὲ Φεῦξ καὶ ὄλεθρος—ἀναχρεμψάμενος προσέπτυσε τῇ ὕψει. Τοῦ δ' ἀγανακτήσαντος: «Οὐκ εἶχον», εἶπε, «τόπον ἐπιτηδειότερον».

ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗ

1

Ἐνας κόλαξ περιτριγύριζε αὐτὸν καὶ ἀπὸ περιφρόνησιν τὸν ἔπτυσε. Ὁ κόλαξ τότε εἶπε: «Οἱ ψαράδες διὰ νὰ πιάσουν ἓνα ψαράκι ὅλοι παραπονοῦνται διὰ τὴν θάλασσαν. Ἐγὼ θὰ ἀφήσω νὰ βρέχωμαι ἀπὸ ἓνα πτύσιμο διὰ νὰ πιάσω μίαν φάλαιναν».

2

Ἐπειδὴ κάποιος τὸν ἐκακολόγει διότι ἔζη πολυτελέστατα, ὁ Καστρούτσιο εἶπε: «Ἄν αὐτὸ ἦτο ἐλάττωμα, δὲν θὰ ἐγίνοντο τόσον λαμπρὰ συμπόσια εἰς τὰς εορτάς τῶν ἀγίων μας».

3

Διερχόμενος ἀπὸ ἓνα δρόμον καὶ βλέπων νεανίσκον ἐξερχόμενον τῆς οἰκίας μιᾶς ἑταίρας, κατακόκκινον διότι ἐθεάθη ἀπὸ αὐτόν, τοῦ εἶπε: «Μὴν ἐντρέπεσαι ὅταν ἐξέρχεσαι, ἀλλ' ὅταν εἰσέρχεσαι».

4

Ὅταν κάποιος τοῦ ἐπρότεινε ἓνα αἰνιγμα λέγων εἰς αὐτόν: «Λῦσε το» ἐκεῖνος εἶπε: «Ἦ ἀνόητε, θέλεις νὰ λύσω ἐκεῖνο πού δεμένον τόσον μ' ἐνοχλεῖ;»

5

Λέγοντος τοῦ Καστρούτσιο πρὸς τινὰ μετερχόμενον τὸν φιλόσοφον: «Εἰσθε σὰν τοὺς σκύλους, πού περιτριγυρίζουν ὅποιον δύναται καλύτερα νὰ τοὺς δώσῃ νὰ φάγουν», αὐτὸς τοῦ ἀπεκρίθη: «Εἴμεθα σὰν τοὺς ἰατροὺς, πού πηγαίνομεν εἰς τὸ σπῆτι ἐκείνων πού περισσότερο μᾶς χρειάζονται».

6

Μεταβαίνων ἀπὸ Πίζας εἰς Λιβόρνον διὰ θαλάσσης, καὶ ἐπελθούσης ἐπικινδύνου καταιγίδος, ἐκ τῆς ὁποίας πολὺ ἑταράχθη ὁ Καστρούτσιο, κατεκρίθη ὡς δειλὸς ἀπὸ συνταξιδιώτην, λέγοντα ὅτι δὲν φοβεῖται τίποτε. Εἰς τοῦτον εἶπεν ὁ Καστρούτσιο ὅτι δὲν ἐξεπλήσσετο, διότι ἕκαστος ἐξετίμα τὴν ψυχὴν του ὅσον ἤξιζε.

7

Ἐρωτηθεὶς ἀπὸ κάποιον πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ ἐκτίμησιν, τοῦ εἶπε: «Ὅταν πᾶς εἰς συναναστροφὴν νὰ μὴ κάθεσαι ξύλον ἐπὶ ξύλου».

8

Ὁ Καστρούτσιο εἶχε νέαν μὲ τὴν ὁποίαν συναναστρέφετο οἰκειῶς. Ὅταν κατεκρίθη ἀπὸ φίλον λέγοντα ὅτι ἦτο κακὸν νὰ σκλαβώνεται ἀπὸ μίαν γυναῖκα: «Ἀπατάσαι, τοῦ εἶπε ὁ Καστρούτσιο, ἐγὼ ἐπῆρα ἐκείνην καὶ ὄχι ἐκείνη ἐμέ».

9

Κληθεὶς εἰς δεῖπνον παρὰ Θαδέου, ἀνδρὸς πλουσίου καὶ μεγαλοπρεποῦς, καὶ φθάσας εἰς τὸ σπῆτι του, ἐνῶ ὁ Θαδέος τοῦ ἐδειχνε μίαν αἴθουσαν στολισμένην μὲ ὑφάσματα καὶ τὸ πάτωμα ἀποτελούμενον ἀπὸ πολυτελεῖς λίθους...μαζεύσας ὁ Καστρούτσιο πολὺν σίελον εἰς τὸ στόμα του, τὸν ἔπτυσεν ὅλον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θαδέου. Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνος ἑταράχθη, ὁ Καστρούτσιο εἶπε:

10

Ἐρωτώμενος πῶς ἀπέθανε Σωκράτης, ἔφη: «Ὡς ἂν ἐγὼ εὐξαίμην».

11

Δεόμενός ποτε περὶ φίλου Διονυσίου καὶ μὴ ἐπιτυχάνων, εἰς πόδας αὐτοῦ ἔπεσε. Πρὸς οὖν τὸν ἐπισκώφαντα: «Ὅχι ἐγὼ», φησὶν, «αἴτιος, ἀλλὰ Διονύσιος, ὁ ἐν τοῖς ποσὶ τὰς ἀκοὰς ἔχων».

«Δὲν ἤξευρα ποῦ νὰ φτύσω ὅπως σὲ προσβάλω ὀλιγότερον».

10

Ἐρωτηθεὶς πῶς ἀπέθανεν ὁ Καίσαρ, εἶπεν: «Ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ πεθάνω σὰν αὐτόν».

11

Κάποιος ἐπῆγε νὰ τοῦ ζητήσῃ μίαν χάριν καὶ, ἐπειδὴ ὁ Καστρούτσιο προσεποιήθη ὅτι δὲν ἤκουεν, ἐκείνος ἐγονάτισε χάμω. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Καστρούτσιο ἐξέφρασεν ἐκπληξιν, ἐκείνος τοῦ εἶπε: «Ἐσὺ φταῖς, ποῦ ἔχεις τ' αὐτιά στα πόδια!»

Δὲν εἶναι νομίζω ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν περισσότερα παραδείγματα διὰ ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ Μακιαβέλλη παρέλαβεν αὐτολεξεί ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον τὸ ἀνεκδοτικὸν ὕλικόν του. Καὶ περατώνει ὁ Τριανταφύλλης τὴν περὶ Καστρακάκι μελέτην του γράφων:

«Τελειῶνων θὰ παρατηρήσω ὅτι τὰ βιβλία 19 καὶ 20 τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ Ἀγαθοκλέους, μετεφράσθησαν διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν λατινικὴν τὸ 1578, δηλαδὴ 51 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μακιαβέλλη. Ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε διαβάσει τὸν Διόδωρον παρὰ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον».

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πίζας Αἰνεῖας Πικολόμινι γράφει «ὅτι δὲν τοῦ εἶναι γνωστὴ μετάφρασις λατινικὴ τὴν ὁποίαν νὰ μετεχειρίσθῃ ὁ Μακιαβέλλη», ἀλλὰ προσθέτει ὅτι «δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑπῆρχε καὶ μετάφρασις τις». Γενικεύων δὲ τὸ ζήτημα ἐφ' ὅλου τοῦ ἔργου τοῦ Μακιαβέλλη, καταλήγει λέγων: «Δὲν πρέπει λοιπὸν ν' ἀποκλεισθῇ ἡ δυνατότης ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἀρύεται ἀπὸ τὰς λατινικὰς μεταφράσεις παρὰ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ πρωτότυπα, παραμένοντος ὁμοῦ ἀλύτου τοῦ ζητήματος ἂν καὶ πόσον ὁ Μακιαβέλλη ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ζητήματος διὰ τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχομεν ἐπαρκῆ δεδομένα».

Ἀντιθέτως ὁ P. Villari εἶναι κατηγορηματικὸς εἰς τὰ συμπεράσματά του γράφων (1):

«Ἀπὸ τίνος ὁ καθηγητὴς Τριανταφύλλης ἤγειρε νέον φιλολογικὸν ζήτημα, προκαλέσαν τὴν γενικὴν προσοχὴν. Θέλει ν' ἀποδείξῃ, ἐναντίον τῆς μέχρι τοῦδε ἐπικρατούσης μεταξὺ τῶν σοφῶν γνώμης, ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐδιάβασε τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἄν κατ' ἄρθωνε τοῦτο, θὰ ἦτο ὄντως χρήσιμον καὶ θὰ ἔπιπτον πολλαὶ παρατηρήσεις γινόμεναι ἀπὸ αὐθεντικῶν συγγραφῶν ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἠγνόει τὴν ἑλληνικὴν... Οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι αἱ ἔρευναί του δυνατόν νὰ εἶναι χρήσιμοι καὶ ὅτι ὁ Τριανταφύλλης ἀξίζει νὰ ἐπαινεθῇ δι' αὐτό. Ἀλλ' ἔλυσε τὸ πρόβλημα τοῦτο; Ἴδου τί προτιθέμεθα νὰ ἐξετάσωμεν».

Καὶ μετὰ μακρὰν ἀνάλυσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Τριανταφύλλη ἐκτεθέντων εἰς τὰς τρεῖς διατριβὰς του (τὴν μεροληπτικότητα τῶν ὁποίων πολλαχοῦ ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω), ὁ Villari καταλήγει συμπεραίνων ὅτι ὁ Τριανταφύλλης, μὲ τὰς ἐρεῦνας του εὔρεν (ιδίως εἰς τὸν Βίον τοῦ Καστρακάκι) μερικὰ κομμάτια, τὰ ὁποῖα ὁ Μακιαβέλλη ἐμιμήθη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἄξιος ἐπαινων, διότι ἔκαμε ἔργον χρήσιμον εἰς τὰς μελέτας. Ἀλλὰ δὲν ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐγνώριζεν ἑλληνικά, οὔτε ὅτι ἐπῆρεν ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτην ἢ ἄλλους βασικὰς ἀρχὰς διὰ τὸν «Πρίγκηπα». Διότι καθ' ἡμᾶς, ἀπεναντίας, ἀπεδείχθη μὲ τὸ παραπάνω ὅτι ὁ Μακιαβέλλη δὲν ἐγνώριζεν ἑλληνικά».

1. «Rassegna Settimanale» Firenze, φύλλον τῆς 8 Σεπτεμβρίου 1878.

Τὸ ζήτημα ἂν ὁ Μακιαβέλλη ἐγνώριζεν ἑλληνικά, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν μελετῶν τοῦ Τριανταφύλλη προεκάλεσε σοβαρὰν συζήτησιν εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχε ὁ διάσημος γάλλος ἑλληνιστὴς Queux de Saint Hilaire, μετὰ διατριβὴν τοῦ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν «Ἐπετηρίδα τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν» (1) τοῦ ὁποίου μέλος ἦτο ὁ Τριανταφύλλης.

Ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς συμφωνεῖ μετὰ τὸν Τριανταφύλλη γράφων :

«Ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐγνώριζε καὶ ἀνέγνωσε τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ δὲν δύναται νὰ ἀμφισβῆσται. Ὡς γνωστὸν ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ εἴπῃ αὐτὸ ὁ ἴδιος εἰς τὴν περιφημὸν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν φίλον τοῦ Βεττόρη, ζῶντα καὶ τρεφόμενον διὰ τῶν φιλάτων τοῦ σεβαστῶν ἀρχαίων. Ἀλλ' ἐπιστεύετο γενικῶς ὅτι τοὺς ἐδιάβασε μόνον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Ἀπὸ τὰς ἐρεῦνας ὅμως τοῦ Τριανταφύλλη φαίνεται ἐπόμενον ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐσπούδασε τὴν ἑλληνικὴν καὶ ὅτι τὴν ἐγνώριζε τοῦλάχιστον ἀρκετὰ ὥστε νὰ διαβάσῃ τοὺς συγγραφεῖς εἰς τὴν πρωτότυπον αὐτῶν γλῶσσαν».

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀντίρρῃσιν μερικῶν ὑποστηριζόντων ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐπῆρε τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἀπὸ λατινικὰς μεταφράσεις χειρογράφων τῆν ἐποχὴν ἐκείνην (δεδομένου ὅτι πλεῖστοι τῶν συγγραφέων τούτων δὲν εἶχον ἐκδοθῆ εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μακιαβέλλη), ὁ Saint Hilaire ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι «ἡ γνώμη αὕτη δὲν θὰ ἦναι παρὰ μία ἀπλή ὑπόθεσις, δυσκόλως μὲν ἀναιρουμένη, ἀλλὰ καὶ δυσκόλως ὑποστηριζομένη».

Καὶ τελειώνει τὴν μακρὰν ἀνάλυσιν τῶν μελετῶν τοῦ Τριανταφύλλη ὁ γάλλος σοφὸς μετὰ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα :

«Παρ' ὅλας τὰς ψηλαφητὰς ἀποδείξεις, τὰς ὁποίας ὁ Τριανταφύλλης παρουσίασε πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐπιχειρημάτων του, καὶ αἱ ὁποῖαι φαίνονται ἱκαναὶ νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ Μακιαβέλλη ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν», δύναται τις νὰ προβάλλῃ ἔνστασιν σπουδαίαν, προερχομένην ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον: «Ὁ Μακιαβέλλη δὲν εἶχε τὴν συνήθειαν νὰ κρύπτῃ τὰς γνώσεις του, μάλιστα ἐκαυχᾶτο. Ἠγάπα πολὺ νὰ περιαιτολογῆ διὰ τὰς σπουδὰς του καὶ τὰς ποικίλας γνώσεις του. Ἄν λοιπὸν ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν, βεβαίως θὰ τὸ ἔλεγε. Δὲν τὸ ἀνέφερον ὅμως οὐδαμοῦ». Ἡ ἔνστασις αὕτη εἶναι σπουδαία, δὲν τὸ ἀρνούμεθα. Ἐν τούτοις εἶναι τάχα ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Μακιαβέλλη δὲν ὠμιλοῦσε διὰ τὴν γνώσιν τὴν ὁποίαν ὤφειλε νὰ ἔχῃ τῶν ἑλλήνων συγγραφέων διὰ νὰ ἀποκρύψῃ καλύτερον τὰ πολυάριθμα δάνεια τὰ ὁποῖα ἔκαμνεν ἀπὸ αὐτούς ;»

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπιχείρημα ἐξεμεταλλεύθη ὁ P. Villari (2) γράφων : Θὰ ἦτο τελείως ἀνεξήγητον ἂν, γνωρίζων τὴν ἑλληνικὴν, δὲν τὸ εἶπεν ἢ ἐγνώρισεν εἰς κανένα, εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τόση σημασία ἐδίδετο εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς, ἢ γνώσις τῆς ὁποίας παρεῖχε μεγάλην τιμὴν καὶ ὑλικὴν χρησιμότητα». Ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν παρατήρησιν ἀπήντησεν ὁ γάλλος ἑλληνιστὴς ἀνωτέρω.

Μετὰ τὴν μακρὰν καὶ ἐξονυχιστικὴν ταύτην ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πᾶς καλῆς πίστεως συζητητῆς δὲν δύναται παρὰ νὰ παραδεχθῆ ὅτι εὐρίσκειται ἐν ἀπολύτῳ δικαίῳ ὁ Τριανταφύλλης τόσον διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη σύλησιν τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων, ὅσον καὶ διὰ τὴν γνώσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οὐδ' εὐσταθοῦν αἱ σοφιστίαι τοῦ Villari ὅτι τὰ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων παραληφθέντα ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι ἐλάχιστα καὶ ἀσήμαντα κατὰ τὸ περιεχόμενον (διότι καὶ παράπολλα εἶναι καὶ σημαντικὰ) καὶ ὅτι ὁ Μακιαβέλλη δὲν ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο ἄλλως τε δὲν μειώνει τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ Μακιαβέλλη, ὁ ὁποῖος δικαίως κατέχει πρωτεύουσαν θέσιν μετὰ τῶν δημιουργῶν τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως.

1. Queux de Saint Hilaire : N. Machiavel et les écrivains grecs (ὡς ἄνω).

2. P. Villari (ὡς ἄνω). Τόμ. Β', σελ. 559.